1

Oproerige burgers: de protesten van 1747-1748

Op het Europese toneel vochten sinds 1740 onder andere Frankrijk, Pruisen en Spanje de Oostenrijkse Successieoorlog uit tegen Maria Theresia, de Habsburgse aartshertogin van Oostenrijk.[1] De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden steunde net als Engeland de aartshertogin. In 1747 viel het vijandelijke Frankrijk de Noordelijke Nederlanden binnen. Dit veroorzaakte een golf van straatgeweld tegen rooms-katholieke inwoners. Protestanten maakten namelijk de optelsom dat Frankrijk een katholieke grootheid was en rooms-katholieken daarom Frankrijk wel goedgezind zouden zijn. In diverse steden in de Republiek plunderden inwoners de huizen van rooms-katholieken, vernielden ze schuilkerken en vielen rooms-katholieke medeburgers aan.[2]

De rellen leken wel een 'openbaaren Oorlog tusschen Burger en Burger', schreef een anonieme auteur afkeurend over de aanvallen op rooms-katholieken in Groningen.[3] Zijn keuze voor het woord 'burger' is opvallend. Allereerst zag hij rooms-katholieken blijkbaar als legitieme burgers. Bovendien vormden de rellen voor hem niet zomaar wat gemor van mensen uit de lagere bevolkingsgroepen. Het conflict zat een verdieping hoger: tussen burgers van dezelfde gemeenschap.

De antikatholieke rellen waren onderdeel van een reeks protesten in 1747 en 1748. In die jaren vormde zich een burgerbeweging die het bestuurssysteem van de Republiek bekritiseerde. In 1747 dwongen deze burgers hun stadsbestuurders en zo de Gewestelijke Staten om de Friese stadhouder Willem Karel Hendrik Friso

◀ Plundering van het huis van burgemeester Geertsema door protesterende Groningers in 1748.

(1711-1751) uit te roepen tot stadhouder van alle gewesten in de Unie en aan te stellen als bevelhebber van leger en vloot. Zijn aanstelling zou de Republiek weerbaar maken tegen Frankrijk en de handel opnieuw laten bloeien. Het jaar daarop protesteerden burgers tegen het belastingsysteem in de Republiek. Deze protesten zijn de geschiedenis ingegaan als de Pachtersoproeren. In diverse plaatsen bleef dit oproerige sentiment aanwezig tot in 1749 en 1750.[4]

Historici hebben de oproeren vanuit uiteenlopende invalshoeken bekeken. Uit een analyse van vroegmoderne oproeren in Holland bleek dat de oproerlingen in 1747 en 1748 gebruikmaakten van een traditioneel actierepertoire, dat bestond uit sterk geritualiseerde protestvormen. Hun politieke ideeën, de motor achter hun protesten, kwamen in dit onderzoek minder aan de orde.[5] In daaropvolgende studies is juist op basis van rekesten, pamfletten en vergaderpraktijken benadrukt dat de burgerbeweging van 1747 en 1748 serieus genomen moet worden als politieke actor. Uit de ingediende rekesten en uitgegeven pamfletten blijkt dat deze burgers streefden naar invloed op de politiek in hun stad en probeerden via de stad het bestuur van de Republiek te beïnvloeden. Anderzijds is ook beklemtoond dat we de protesten niet moeten zien als een vroege roep om democratie.[6]

In dit hoofdstuk wil ik het geritualiseerde actierepertoire en het politieke engagement van de protesterende burgers in samenhang bestuderen en zien als burgerschapspraktijken om de gemeenschap vorm te geven. In de oproeren openbaarde zich namelijk een diep verschil van inzicht over de stadsgemeenschap. Burgers en overheid hadden ieder een ander beeld van wie erbij mocht horen en waarom, hoe de leden zich moesten gedragen, en hoe zij bestuurd moesten worden. Juist de gewelddadige protestvormen tonen hoe burgers en overheid met de gemeenschap omgingen.[7] Daarmee vormt dit hoofdstuk het begin van het eerste deel van dit boek, dat onderzoekt welke rol de gemeenschap speelde in betrokken burgerschap. In dit hoofdstuk komen daarvoor vragen aan de orde als: wanneer werden burgers boos op

elkaar en op bestuurders, welke praktijken gebruikten ze om dat duidelijk te maken en welke om weer met elkaar in het reine te komen? Dat toont dit hoofdstuk aan de hand van de aanvallen op katholieken, de straatversiering waarmee stadsbewoners actievoerden voor Oranje, de salvo's waarmee schutters bestuurders de wacht aanzegden en de vaandelrituelen waarmee zij veroordeelde oproerlingen weer in de gemeenschap opnamen.

Antikatholiek sentiment en gemeenschapsvorming

Het verwerven of behouden van een plaats binnen de gemeenschap hing af van officieuze randvoorwaarden. Een gemeenschap kon bijvoorbeeld op basis van seksualiteit, religie of politieke kleur zich opeens tegen een persoon of een gezin keren.[8] De daadwerkelijke grenzen verschilden per tijd en plaats, maar het in- en uitsluitingsmechanisme zelf is tijdloos. De aanvallen op rooms-katholieken in 1747 tonen hoe dit mechanisme in deze periode werkte. Het geval van Jan Stappers tijdens de eerste golf van antikatholieke protesten in mei van dat jaar maakt dat in detail duidelijk.

Stappers was een katholieke herbergier in Haarlem en woonde op de hoek van de inmiddels verdwenen Grote en Kleine Krogt.[9] Op zaterdag 6 mei 1747 stond hij zijn gasten toe om te drinken op de gezondheid van de Franse koning.[10] Een ongelukkiger moment kon hij eigenlijk niet kiezen, zo kort na de invallen van de Fransen in de Zuidelijke Nederlanden en de verheffing van Willem Friso tot stadhouder van de hele Republiek. Toen andere Haarlemmers lucht kregen van deze provocatie kwam een groep oproerlingen op de deuren en ramen van zijn herberg bonzen 'dat alles in het huis daverde'.[11] Volgens verslagen van tijdgenoten lieten de herbergierster en de knecht zich al eerder in 'schimpenden redenen' uit over protestanten en 'de gereformeerde religie'.[12] Dat, en het drinken op de Franse koning, was reden genoeg voor een groep

boze burgers om een bezoek te brengen aan de herberg. Dit keer stopte het in de wapenen komen van de schutterij hen nog. Toen de knecht de volgende zondagmorgen probeerde te ontsnappen via de achterdeur, signaleerden sommigen van de oproerlingen hem. Ze gooiden de knecht daarop in het Spaarne en dompelden hem net zo lang onder tot hij hard genoeg 'Vivat Oranje!' riep. Na afloop zette een grote groep joelende mensen de herbergiersknecht via de Spaarnwouderpoort de stad uit.[13]

De woede van de menigte was daarmee niet gestild. Diezelfde zondag, terwijl in de kerken de tweede dienst bezig was, trokken protesterende burgers weer naar het huis van de herbergier en zijn vrouw en begonnen met stenen te gooien en te schreeuwen dat de bewoners naar buiten moesten komen. Toen de schutterij arriveerde, wilden de stenengooiers alleen stoppen wanneer de magistraat de herbergier en zijn vrouw 'als ondeugende Burgers' uit de stad zou bannen. De magistraat koos ervoor om deze eis in te willigen. Aan het einde van middag leidden de onderschout en zijn gerechtsdienaars de herbergier en zijn vrouw de stad uit, geescorteerd door twee afdelingen van de schutterij. Ze vertrokken op een wagen naar Amsterdam.[14]

In enkele dagen tijd werkten de oproerlingen dus hun medeburgers de gemeenschap uit. Die hadden gezondigd tegen de stilzwijgend geaccepteerde regels die een morele gemeenschappelijke deler vormden waaraan iedereen moest voldoen. Wanneer burgers iemand als wezensvreemd aan de gemeenschap ervoeren of wanneer iemand zich niet wilde conformeren aan de regels, moest diegene uit de stad verdwijnen. Dat burgers dit als hun taak zagen, veronderstelt dat in hun ogen de verantwoordelijkheid voor de handhaving van de morele orde in de eerste plaats bij henzelf berustte. Zij belichaamden de gemeenschap en voelden zich daarom gerechtigd dit gedrag te corrigeren. Betrokken burgerschap stond dus niet per definitie gelijk aan vredelievendheid, maar kende ook een gewelddadige en xenofobische kant.[15]

Loyaliteitsprobleem

Burgerschap vroeg loyaliteit aan de gedeelde waarden. Juist die toewijding aan de stad en de Republiek stond ter discussie bij de aanvallen op rooms-katholieken. In het geval van Jan Stappers ervoeren de boze Haarlemmers het drinken op de Franse koning als een gebrek aan trouw aan de gemeenschap. De knecht moest niet voor niets zijn loyaliteit herbevestigen door de stadhouder te prijzen. Op die manier onderwierp hij zich publiekelijk aan de morele orde en kon hij zijn eerdere foute gedrag ongedaan maken. Uiteindelijk waren de oproerlingen niet overtuigd van de toewijding van de knecht en zetten ze hem de stad uit.[16]

In de jaren na de oproeren verschenen diverse overzichtswerken over de gebeurtenissen in 1747 en 1748. Die bevestigen dat voor protestanten de toewijding van katholieke burgers ter discussie stond. De auteur van *Het ontroerd Holland*, een meerdelig overzichtswerk uit 1748 dat vooral de oproeren in Holland beschreef, baseerde zich op al bestaande verslagen, maar weefde daar zijn eigen visie op de gebeurtenissen doorheen. In verhouding tot andere auteurs wantrouwde hij katholieken het meest. Zo schreef hij het bijna vanzelfsprekend te vinden dat Jan Stappers uit Haarlem schimpte op staat en stadhouder omdat 'de Geest der vervolginge' rooms-katholieken eigen zou zijn.[17] Zodra de Fransen de Republiek innamen, zou de ware aard van de katholieken naar boven zou komen, net als tijdens de Opstand. Hij was daarom van mening dat 'eene verfoeyelijke haat tegen 's Lands wettige Overigheid en Religie [...] geen beter onthaal verdient' dan een afstraffing 'hoewel de wyze waar op dit uitgevoert is my zeer aantastelyk voorkomt'.[18] Want net als veel van zijn tijdgenoten kon de auteur niet achter 'tweedracht' staan. Hij waarschuwde bijvoorbeeld zijn 'mede-Protestanten' daarvoor. Dat deed hij met een beroep op de gemeenschapszin van burgers. Het was niet de bedoeling dat zij 'onschuldige Medeburgers' aanvielen, want het straffen van overtredingen behoorde tot de taken van de overheid.[19]

Hij geloofde wel dat 'er onder hen [katholieken] gevonden

worden, die het wel met het Vaderland meenen'. Toch was hij ook zulke katholieken gaan wantrouwen, want 'deze gebeurtenissen, brengen voor een groot deel, hunnen getrouwheid in een zeer quaad vermoeden'. De auteur vermoedde een gebrek aan trouw aan het vaderland en aan de stedelijke overheid. *Het ontroerd Holland* bevestigt het beeld dat naar voren kwam uit de oproeren: katholieken hadden volgens hun tijdgenoten een loyaliteitsprobleem. De auteur adviseerde bijvoorbeeld aan katholieken om met een goede levenswandel en door gehoorzaamheid aan de wettige regering aan te tonen dat het ongegrond was om te denken dat katholieken 'goed Fransch' waren.[20] Hij verdacht katholieken per definitie van dubbelhartigheid, maar ze konden dat publiek ongedaan maken door een goede levenswandel. Daarmee keerde hij de bewijslast om. De ideeën in *Het ontroerd Holland* vertonen daarin grote gelijkenis met de aanvallen op katholieken op straat.

Nederlands wonder-toneel is een andere overzichtsuitgave over de gebeurtenissen in 1747 en 1748. De auteur besprak in twee delen de oproeren in de hele Republiek en was een stuk milder in zijn oordeel over het aandeel van rooms-katholieke inwoners daarin. Mogelijk behoorde hij zelf tot een dissidente religieuze groep.[21] Hij benadrukte hoe onwettig het was om aan personen en goederen schade aan te brengen en betoogde dat rellen strijdig waren met het ideaal van eendracht en vredelievendheid. Daarbij ging hij in op de argumentatie en het taalgebruik waarmee roomskatholieken door protestanten veroordeeld werden. Zo vond hij het onzin om te denken dat een 'enkel huisgezin, een eenig persoon, een woord alleen, iets ten nadeele of ondergang van het Land, toe kon brengen'.[22] Boude woorden van individuen, of hoogstens gezinnen, brachten het land niet sneller in Franse handen. Hij constateerde bovendien dat het onmogelijk was om uit wat woorden of gebaren van 'zoo genaamde Quade Geintentioneerde' een standpunt over de stadhouder af te leiden. In zijn ogen was het wel heel voorbarig om iemand die geen oranje kokarde droeg of niet hard genoeg 'Vivat Oranje!' riep voor rooms-

gezind uit te maken en in elkaar te slaan.[23] Dat dit desondanks wel gebeurde, lag volgens de auteur van *Nederlands wonder-toneel* aan de reputatie van de katholieke inwoners:

> Dog Roomschgezinden hadden die naam al van over lange en konden het daarom ook niet van passe maken; betoonden zy uiterlijk veel vreugde, men meende het was anders in 't harte; en deden zy het weinig of niet, en dat zy daar toe niet willende gedwongen zyn, zig eenige woorden lieten ontvallen, die quaad waren, of zoodanig geduid konden worden; zoo waren zy droevig in het ongeluk.[24]

Anders dan de auteur van *Het ontroerd Holland* vond de auteur van het *Nederlands wonder-toneel* dat de rellen wortelden in een al bestaand vooroordeel. Tegelijkertijd meende hij wel dat personen straf verdienden wanneer ze uitgebreid de stadhouder beschimpten, zich verheugden over de Franse militaire vorderingen of tegen de ordonnanties in geen straatversiering ophingen. Alleen dan niet van 'zulke Rechters'.[25]

De auteur van het *Echt verhaal*, een verslag van de gebeurtenissen in de stad Groningen, zat enigszins tussen de twee voorgaande auteurs in. Hij zag het geweld van protestanten tegen rooms-katholieken als een aantasting van de eenheid tussen burgers, het hart van de stedelijke gemeenschap.[26] Bovendien vond hij de afstraffing van rooms-katholieken niet altijd terecht, want het leek wel alsof 'zomtyds noch Burgerlyke welleventheid, noch onbesprooken wandel die Lieden kon beveiligen'. Wellevende burgers verdienden juist een veilig bestaan. Ook al vond deze auteur dat burgers elkaar niet mochten bevechten, 'zommige koppige, en zo wel in Staatkunde als in Religie onnoozele menschen van dien Godsdienst' riepen het geweld in zijn beleving over zich af. Ze waren onvoorzichtig omdat ze zich allerlei ongewenste meningen over Frankrijk, het protestantisme en de stadhouder lieten ontglippen. Bijgevolg moesten 'zomtyds de goede met de quade zulks [...] misgelden'.[27]

Zo schipperden deze auteurs tussen het belang van eendracht en het gebrek aan loyaliteit dat afgestraft zou moeten worden. Dat roept de vraag op waarom loyaliteit zo belangrijk was en waarom burgers de gemeenschap wilden beschermen tegen ontrouwe leden. Dat had alles te maken met het denken over eer. Zo noemde de auteur van *Nederlands wonder-toneel* de herbergier, zijn vrouw en de knecht 'ondeugende burgers'. 'Ondeugend' betekent hier 'burgers met gebrek aan deugd'. Voor de vroegmoderne stadsburger leidde deugd, het goede doen, tot het verwerven van eer. In plaats van over deugd, sprak men daarom ook over 'eerlijk zijn'.[28]

Eerlijk zijn was in de eerste plaats een persoonlijke deugd, die bereikt kon worden met de juiste afkomst en een goede levenswandel. Daarnaast hing iemands economische positie ervan af. Eerzaamheid gaf een persoon kredietwaardigheid binnen de gemeenschap. Dat was bijvoorbeeld nodig voor het dagelijkse sociale verkeer. Omdat de overheid nauwelijks ondersteuning bood aan mensen, leunden zij sterk op hun naasten en de onderlinge solidariteit binnen de gemeenschap. Een groot deel van de stadsbevolking schafte bijvoorbeeld eerste levensbehoeften aan op krediet en daarvoor moest de verkoper kunnen vertrouwen dat de koper zijn lening zou inlossen. Daarom was een goede levenswandel en bijgevolg een goede naam belangrijk. Wanneer iemand zijn goede naam verloor, verloor hij ook zijn kredietwaardigheid en dat had grote gevolgen voor zijn levensonderhoud. Publiek geuite beschuldigingen of lof konden dus iemands eer en daarmee zijn economische positie maken of breken. Omdat iemands eer bestond bij de gratie van de omstanders, had persoonlijke eer een publieke dimensie.[29]

Eer was net zo belangrijk voor een regent als voor een arme. Tegelijkertijd bepaalden iemands sociale positie, geslacht en baan wel waar het eerzame gedrag precies uit bestond. Wat voor een regent eerzaam kon zijn, was dat niet voor een arme en andersom.[30] Eerzaam blijven vroeg daarom van iedereen om zich te gedragen naar de verwachtingen van de eigen sociale groep. Het is om die

reden niet verwonderlijk dat binnen buurten grote sociale controle heerste.[31]

Persoonlijke eer was onlosmakelijk verbonden aan de eer van iemands directe naasten. Het oneervolle gedrag van een vader, kind of buurvrouw schond iemands eigen eer en kredietwaardigheid. Buren en familie aarzelden daarom niet om in een dergelijk geval elkaar aan te geven voor het gerecht. Tegelijkertijd straalde oneervol gedrag ook af op de bredere stadsgemeenschap waarin iemand leefde.[32] Omdat burgers en ingezetenen met elkaar een gemeenschap vormden, had ook de gemeenschap als geheel 'eer'.[33]

Het geval van de Haarlemse herbergier en zijn vrouw laat het verband tussen persoonlijke eer en de eer van de gemeenschap goed zien. De herbergier en zijn vrouw behoorden eerst tot de eerbare burgers van de gemeenschap, maar na het pro-Franse incident veranderden ze in 'ondeugende burgers'. Hun medeburgers dwongen op basis daarvan het stadsbestuur om de herbergier, zijn vrouw en zijn knecht de stad uit te zetten. Zij hadden de eer van de hele gemeenschap aangetast en daarmee verloren ze ook het recht om daarin te verblijven.[34]

Die verbondenheid van persoonlijke en gemeenschappelijke eer had te maken met de visie op de gemeenschap. De stadsgemeenschap moest functioneren als een lichaam. Iedere sociale groep in de stad vormde een lichaamsdeel. Regenten, de gezagsdragers, vormden het hoofd. Burgers en ingezetenen en soms zelfs de eerzame armen vormden het lichaam. Binnen het lichaam moest harmonie heersen, anders raakten de lichaamsdelen tegen elkaar verdeeld en het lichaam verscheurd. Dat tastte de eer aan. Eendracht was daarom de centrale waarde in Europese steden.[35] Deze metafoor voor de gemeenschap vond zijn oorsprong in het christendom, dat de kerk het lichaam van Christus noemt. Dit 'lichaamsdenken' had dus een sterke religieuze ondertoon en dat maakte eendracht een collectieve verantwoordelijkheid tegenover God.[36]

Bijgevolg moest iedereen loyaal zijn aan de (randvoor)waarden van de gemeenschap. De knecht, de herbergier en herbergierster

uit Haarlem zondigden tegen deze regel. Met het proosten op de Franse koning veroorzaakten ze immers verdeeldheid en tweedracht. Het verbannen van de knecht, de herbergier en herbergierster was een oplossing om de eendracht terug te laten keren en zo de eer van de gemeenschap te herstellen. Het paradoxale is dus dat door het gewelddadig verbannen van personen de harmonie in de gemeenschap kon worden hersteld. Tegelijkertijd spreekt hieruit ook een sterk zelfbewustzijn van de burgers en ingezetenen die aandrongen op hun vertrek. Zij zagen zich als dragers van de gemeenschap.[37] Op basis daarvan voelden zij zich verantwoordelijk voor de eer van de stad en gerechtigd om op te treden.

De herbergier en zijn vrouw vroegen overigens in 1749 weer domicilie aan in Haarlem. Ze kregen dat op voorwaarde dat ze zich niet negatief zouden uitlaten over het Huis van Oranje.[38]

Bergen op Zoom

De verdere ontwikkelingen in de Oostenrijkse Successieoorlog versterkten het antikatholieke sentiment, omdat ze de bestaande angst voedden. In september 1747 was Bergen op Zoom wekenlang in het nieuws, omdat de Fransen de stad belegerden. Een aantal maanden eerder vielen al grote delen van Staats-Vlaanderen en Staats-Brabant in Franse handen. Veel inwoners van de Republiek volgden het nieuws op de voet.[39] Gerrit Willem van Oosten de Bruyn, Haarlemmer van geboorte en student in Utrecht, schreef bijvoorbeeld brieven aan zijn moeder over de laatste berichten uit Bergen op Zoom.[40] Stadsbesturen stuurden hulpgoederen richting de belegerde vesting. Vanuit Haarlem ging ook een lading 'liefdegaaven', vaten mosterd, verbandkatoen en sokken, richting Bergen op Zoom.[41] Toen Bergen op Zoom op 16 september vrij onverwacht in handen van de Fransen viel, was de verslagenheid in de Republiek groot. Van Oosten de Bruyn schreef kort na de val aan zijn moeder:

> Dat men op de aangesichten van een iegelijk goed burger de doodschrik geset sag, is geensints te verwonderen, alsoo 't

> nootsakelijk ons moet voorkomen de laaste stap te zijn tot den geheelen ondergang van den Staat, vermits Holland en Zeeland voor den inval bloot leggen, welke twee voornaamste Provincien geconquesteert zijnde, de andere vijf ook op dat selfde oogenblik zijn verwonnen.[42]

Van Oosten de Bruyn was er vast van overtuigd dat de Fransen binnen korte tijd de hele Republiek zouden innemen. Het nieuws schokte hem zeer. Hij had al bedacht hoe hij zijn persoonlijke bibliotheek naar Haarlem zou kunnen vervoeren. Daarna zou hij zelf volgen. Niet dat Haarlem veiliger was, maar hij wilde 'in de laatste nood' graag bij zijn moeder zijn.[43]

De angst vanwege de belegering en de val van Bergen op Zoom werkte als een katalysator voor het antikatholieke sentiment. Van Oosten de Bruyn schreef niet voor niets dat op het gezicht van 'ieder *goed* burger' de 'doodschrik' stond. Dat veronderstelt dat hij goede burgers onderscheidde van slechte. Omdat de Fransen bij verrassing de stad innamen, ging het gerucht dat er verraad was gepleegd. Van Oosten de Bruyn dacht dat een officier dubbelspel had gespeeld. Ook zong het verhaal rond dat de rooms-katholieke bevolking van de stad de Fransen had binnengelaten.[44] De val van Bergen op Zoom verlevendigde het idee dat rooms-katholieken een vijfde colonne waren, die de Republiek aan de Franse koning zou overgeven. Van Oosten de Bruyn deelde die mening. Hij schreef dat 'de jesuiten, welke tegen 's Lands wetten onder ons zijn' zich beroemden 'over ons als over reets verwonnenen'.[45] De term 'jesuiten' gebruikte hij niet voor niets. Deze rooms-katholieke orde werd geassocieerd met geheimzinnigheid, en dat is terug te zien in Van Oosten de Bruyns angst dat sommige katholieken in stilte bezig waren het landsbestuur over te nemen.[46] Bovendien kon hij met deze retoriek jezuïeten als groep apart zetten van andere katholieken en de laatsten vervolgens zien als burgers die wel voldeden aan de ongeschreven regels van goed burgerschap.

De angst voor de ondergang van de Republiek door een geheimzinnig jezuïtisch complot had zichtbare gevolgen in de loka-

le gemeenschap. Op 20 en 21 september, toen het bericht de stad Groningen bereikte dat Bergen op Zoom was ingenomen door de Fransen, moesten de huisraad en handelswaar van katholieke Groningers het ontgelden. Uiteindelijk gooide een massa mensen van meer dan zestig huizen de ruiten in en vernielden ze bezittingen.[47] Een rooms-katholieke schuilkerk in de Ebbingestraat, vlak bij de Grote Markt, ontkwam alleen door het optreden van de schutterij aan een plundering.[48]

Het stadsbestuur van Groningen trad herhaaldelijk op tegen het antikatholieke geweld. Eerst werden alleen 'baldadigheden' bij resolutie verboden, maar op 25 september 1747 dreigde de magistraat met gepaste straffen. In deze resolutie sprak het stadsbestuur overigens niet de plunderaars aan, maar de 'onbesonnen of qualyk geintentioneerde Ingezetenen, inzonderheid van de Roomsche Religie' die 'Lasterlyke en Godloose uitdrukkingen' maakten over de regering, de 'publykelyk vastgestelde' godsdienst en de belijders daarvan. De andere ingezetenen, die juist aangesproken werden als 'welmeynende en getrouwe', werden op hun plicht gewezen om het stadsbestuur te informeren over alle overtredingen die hun ter ore kwamen. Het stadsbestuur vond dat burgers die plicht hadden omdat zij bij hun toetreding tot de stadsgemeenschap een eed hadden afgelegd. Als ingezetenen weigerden om deze ordonnantie op te volgen, zou de straf voor de kwaadspreker in kwestie op hun eigen hoofd neerkomen.[49] De stedelijke overheid herhaalde hiermee in haar communicatie het in- en uitsluitingsproces dat al op straat plaatsvond en in de correspondentie van Van Oosten de Bruyn naar voren kwam. In de stad woonden trouwe burgers óf mensen die met hun gedrag duidelijk maakten er eigenlijk niet thuis te horen.

Het tegenoffensief

Dit alles duwde katholieken in de verdediging. In tegenstelling tot in de zeventiende eeuw durfden zij in 1747 openlijker een tegenoffensief te starten.[50] Er zijn diverse voorbeelden bekend van rooms-katholieken die zich al dan niet openlijk uitlieten over het

antikatholieke sentiment. De katholiek en Amsterdammer Jan de Boer is daar een voorbeeld van. Hij hield in de jaren 1747-1749 een uitgebreide kroniek bij van de oproeren. In 1747 publiceerde hij anoniem twee gedichten onder de titel *Pro Patria*, waarin hij mensen opriep zich niet te laten leiden door 'den nydt'. Rooms-katholieken waren immers altijd al goede vaderlanders geweest. Tegelijkertijd vond hij dat katholieken te allen tijde de overheid moesten gehoorzamen. Volgens zijn eigen kroniek hingen zijn gedichten bij diverse (rooms-katholieke) boekverkopers en vonden ze gretig aftrek.[51]

Bij de katholieke boekverkoper Crajenschot in Amsterdam verscheen ook een gedicht ter gelegenheid van het verzoek om protectie dat aartspriester van Holland en Zeeland Adrianus van der Valk aan de stadhouder had gedaan. Deze dichter benadrukte dat 'Romens Kerkbruid [...] voor 's Lands en 's Volks behoud haar zugten wil besteden'. Hij bedoelde daarmee dat ook rooms-katholieken baden voor het behoud van de Republiek en haar inwoners. 'Neêrlands hoogen thuin' was de rooms-katholieke kerk lief en dierbaar. Daarmee verwees hij naar een veelgebruikte allegorie om een afgebakende gemeenschap te verbeelden. Deze dichter doelde op de Republiek en gebruikte de vergelijking met een tuin om uiting te geven aan zijn vaderlandslievendheid.[52] In zijn gedicht borduurde de auteur verder op dit thema en beschreef hij de houding van een goed 'patriot': 'Hy scheld geen Kerkdienst, of gewyde plegtigheden.' Bovendien eerde hij de overheid, omdat hij aan hen een eed had gezworen.[53] Deze katholieke dichter beheerste dus niet alleen de juiste vaderlandslievende metaforen, maar zette ook de plunderende protestanten en de rooms-katholieken die mopperden op het protestantisme op hun plek.

Ook via andere media probeerden katholieken aan te tonen dat zij goede vaderlanders waren. Net als zijn protestantse collega's preekte pastoor Joannes Nanning uit Buitenveldert naar aanleiding van de verheffing van de stadhouder. Hij koos voor de Bijbeltekst 'Geeft dan den Keizer wat den Keizer toekomt, en aan God wat God toekomt' en liet deze preek in druk verschijnen. Hij

had de preek gehouden op 22 oktober, ongeveer een maand na de val van Bergen op Zoom en het daaropvolgende geweld tegen katholieken. Nanning benadrukte net als Jan de Boer en de anonieme dichter het belang van burgerlijke gehoorzaamheid en riep zijn luisteraars op om zich te gedragen 'als gehoorzame en getrouwe onderdanen van onze Groot-mogende Heeren Staten, en van zyn Doorluchtige Hoogheid, den Heer Stadhouder, die onze wettige en hoge Overigheid zyn'.[54] In reactie op het antikatholieke geweld benadrukten katholieken in hun publicaties dus hun loyaliteit aan de Republiek, en riepen op tot eendracht en burgerlijke gehoorzaamheid.

Regentenkritiek

Met de inname van Bergen op Zoom stond de Republiek volgens haar inwoners aan de rand van de afgrond. Terwijl sommigen de oorzaak zochten bij een rooms-katholiek complot, zag een grote groep verontruste burgers dit zeker ook als de verantwoordelijkheid van regenten. Die zouden door wanbestuur de Republiek in gevaar hebben gebracht.[55] Burgers hadden daarentegen hoge verwachtingen van de pas aangestelde stadhouder. Hij zou de Republiek weer tot bloei brengen.[56] De verheffing van de stadhouder in 1747 en de geboorte van een erfprins in 1748 leidden tot diverse feestelijke momenten. De feestvreugde ging gepaard met gewelddadige praktijken. Die richtten zich dit keer niet alleen tegen medeburgers, maar ook tegen regenten. Dit geweld vormde een onderdeel van de breder levende regentenkritiek. De boze burgers en de regenten hadden sterk uiteenlopende ideeën over hoe de gemeenschap bestuurd moest worden. In de komende paragrafen komen die idealen over goed bestuur aan bod aan de hand van een aantal 'oranje' momenten.

Burgers hielden in de loop van de oproeren de Oranjegezindheid van de regenten in het stadsbestuur nauwkeurig in het oog. Een deel van de regenten stond namelijk huiverig tegenover het